

Hacı Zeynalabdin Tağıyevin adına qara yaxana bir cavab

Son zamanlar tarixi şəxsiyyətlərimizlə bağlı yumşaq desək, heç də xoşagəlməz yazılara, şərhlərə tez-tez rast gəlinir. Əksər hallarda tarixi bilməyən, elementar təhlil etmə bacarığı olmayan, tarixi faktların sərbəst interpretasiyasına yol verməklə əslində onları ümumi kontekstdən çıxaran və bununla da saxtakarlığa yol verən jurnalistlərin, publisistlərin, tarixçilərin, bəzən isə millət vəkillərinin sayı çoxalıb. Babək, Şah İsmayıl Xətəini, Məhəmməd Əmin Rəsulzadəni və digər görkəmli adlarımızı aşığılamaq, adları ətrafında ucuz spekulasiyalar aparmaq cəhdləri təəssüf ki, artmaqdadır.

Yaxın zamanlarda bu səpkiyə yanaşmanın növbəti hədəfi məşhur xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyev oldu. Adı hər zaman millət tərəfindən böyük ehtiramla yad edilən Tağıyevə ləkə yaxmaq, ucuz sensasiya xatirinə onu insan qətlinin sifarişçisi kimi oxuculara "tanıtmaq" məqsədi daşıyan, müəllifi Orxan Bahadırsoy olan yazı may ayı ərzində sputnik.az saytında yer almışdı. Dörd hissədən ibarət bu yazını müəllif nə az, nə çox "tarixi araşdırma" adlandırmışdır. "Araşdırma" deyilən yazının bu ifadədən nə qədər uzaq olduğunu və müəllifin ən sadə tarixi faktları bilməməsi ni bütün yazı boyunca lap əvvəldən görmək olur. O.Bahadırsoyun əsas məqsədi H.Z.Tağıyevin həyat yoldaşı Sona xanımın böyük aktyor və rejissor Hüseyn Ərəblinski arasında "eşq macərası" olduğunu və bu səbəbdən H.Z.Tağıyevin H.Ərəblinskiyə "öldürdüyünü" sübut etməkdən ibarətdir. Bu üzəndən "tarixi kəşflər" O.Bahadırsoy, öz təbircə desək, göstərmək istəyir ki, "bizim zavallı toplum milyonçuya xeyriyyəçi deyib ondan təmənnə ummaqda, sənətkara mütrüb deyib onu daşa basmaqda pərgardır". Bu cür cəfəng fikirlərə yazıda tez-tez rast gəlinir və onları bir-bir oxuculara təqdim etmək istəyirəm.

O.Bahadırsoyun yazısının ana xəttini Hüseyn Xələfovun "Ərəblinski" təxəllüsünü özünə nə vaxt və hansı səbəbə görə götürməsi təşkil edir. Bunu araşdıran müəllif özünə sərf edən tərzdə, tarixi faktları və hadisələri bilmədən, bəzən isə onları açıqcasına saxtalaşdırmaqla oxucunu yazısının əsas qayəsinə tabe etdirmək istəyir. Bu qayə isə odur ki, guya aktyor Hüseyn Xələfov "Ərəblinski" təxəllüsünü Sona Tağıyevanın (qızlıq soyadı Ərəblinskaya) şərəfinə götürüb. Aralarında "isti münasibətlərə" eyham vuraraq, müəl-

lif S.Tağıyevanın aktyorun müəmmalı ölümünə səbəb olduğunu qəti şəkildə bildirir.

Maraqlıdır ki, O.Bahadırsoyun özünün də iqtibas getirdiyi Hüseynqulu Sarabski H.Ərəblinskiyə təxəllüs götürmək hadisəsini təsvir edərək belə yazırdı: "1905-ci ilin iyulunda biz birinci dəfə olaraq Lənkərana qastrola getdik Hüseyn bizə utanaraq dedi ki, xahiş edirəm, afişada mənim adımla yazanda Xələfov yox, Ərəblinski yazın". Lakin O.Bahadırsoy H.Sarabskinin sözlərini şübhə altına alaraq, təkidlə sübut etməyə çalışır ki, bu hadisə 1905-ci ildə Lənkəranda deyil, 1906-cı ildə Dərbənddə baş vermişdir. Guya bu vaxt Dərbənddə qastrolda olan H.Xələfov general Balakişi Ərəblinskiyə evində qonaq olmuş, "Ərəblinski" təxəllüsünü isə Dərbənd qastrolu zamanı onun tamaşalarına baxan və aktyora rəğbət bəsləyən Ərəblinskaya soyadlı bir qızın xatirinə götürmüşdür. Bunu "təsdiqləmək" üçün O.Bahadırsoy müxtəlif mənbələrə - o dövrün aktyorları Murad Muradovun, Hacığa Abbasovun xatirələrinə istinad edir. Amma burada bir uyğunsuzluq var ki, yuxarıda qeyd etdiyim tarixdən bixəbərlilik bəzi müasir "tədqiqatçıları", o cümlədən O.Bahadırsoyu əslində öz səhvlərinin girovuna çevirir. Belə ki, O.Bahadırsoy bəli olan adı bir faktı bilməlidir ki, H.Xələfov 1906-cı ildə Dərbənddə general Balakişi Ərəblinskiyə qonağı ola bilməzdi, çünki general artıq 1902-ci ildə dünyasını dəyişmişdi. Yeri gəlmişkən, O.Bahadırsoyun istinad etdiyi M.Muradov və H.Abbasov sözügedən məsələdə yekdil fikir bildirmirlər. Belə ki, M.Muradovun sözlərinə görə, H.Xələfov öz ləqəbini Ərəblinskaya soyadlı bir qızın xatirinə götürmüşdür, H.Abbasov isə yazırdı ki, "...Dərbənd qastrolu zamanı orada yaşayan general Ərəblinski bizi öz malikanəsinə qonaq çağırırdı. Qonaqlıq zamanı Hüseyn "Ərəblinski"ni səhnə təxəllüsü kimi qəbul etdi". Buradan aydın olmur ki, təxəllüs qıza görəmi, yoxsa generala ehtiram əlaməti olaraq götürülüb. Yəni, O.Bahadırsoyun canfəşanlıqla təxəllüs götürmə tarixçesini bir-birinə zidd iki faktla "sübut edir".

Beləliklə, H.Xələfovun B.Ərəblinski ilə görüşməsi sadəcə ona görə mümkünsüz idi ki, general o zaman sağ deyildi. Qaldı ki, Ərəblinskaya soyadlı xanım məsələsinə, burada konkret kimin barəsində söhbətin getdiyini izah etmək çətinidir. Bircə şeyi əminliklə demək olar ki, həmin xanım H.Z.Tağıyevin həyat yoldaşı Sona xanım ola bilməzdi. Əv-

vəla ona görə ki, Sona xanım artıq 1896-cı ildən ərdə idi və Bakıda yaşayırdı. İkincisi, O.Bahadırsoy bilərəkdənmi ya təsadüfənmi M.Muradovun xatirələrindən mühüm bir hissəni öz yazısına daxil etməmişdir. Bu hissədə isə bir çox mətləblərə aydınlıq gətirən məqam var. Dərbənd qastrolu haqqında yazan M.Muradov deyir: "...Məşq zamanı Ərəblinskaya soyadlı bir müsəlman qadını səhnəyə gəldi. Bizlə tanış olub dedi ki, sizin oyunlarla çox maraqlanıram. Ancaq söhbətin çoxunu Hüseynlə edərmişəm. o, məşqə və bütün tamaşalara gəlirdi. Bir dəfə o bizə və Hüseynə gül gətirdi. Hüseyn ona

dedi: "Siz teatr ilə maraqlanırsınız? Gəlin səhnəyə. Mən burada sizin üçün bir həvəskarlar dərnəyi düzəldəyəm. Burada cavan uşaqlardan qüvvətli həvəskarlar var. Siz də onlar ilə bir yerdə oynayarsınız. Mən də hərdən Bakıdan gəlib sizi ziyarət edəyəm". Qadın cavab verdi ki, mən teatr ilə maraqlanıram. Çox da istədim teatrda iştirak edim. Ancaq onu bilirdim ki, bu mənim üçün çox çətin olar. Məni öldürürlər. Mən teatra və sizin yanınıza gəlməyə qorxuram. Xələfov gəlirəm. Ancaq siz Dərbəndə tez-tez gəlin. Bakıya yolum düşsə, mən sizin teatra gəlib sizinlə görüşəyəm. Bu qadın Hüseyn ilə çox söhbət edərmişdi. Biz gəldikdən günümüzə qədər ötürüldü..."

Fikir verək: aktyorla söhbət edən xanım bildirir ki, teatrda iştirak etmək istəyir, H.Ərəblinskiyə Dərbəndə tez-tez gəlməyə dəvət edir və ən vacibi - "Bakıya yolum düşsə, mən sizin teatra gəlib sizinlə görüşəyəm" deyir. Bakıda daim yaşayan, ərinin sahibi olduğu teatrda tez-tez tamaşalara gələn Sona Tağıyeva bu sözləri deyə bilirdimi? Qadın aktrisaların olmadığı o dövrdə Sona Tağıyevanın teatrda oynamaq arzusunu bildirməsi nə dərəcədə inandırıcıdır? Nəhayət, bu bir danılmaz faktıdır ki, Sona Tağıyeva Dərbəndə heç

vaxt tək getmədi, onunla həyat yoldaşı Hacı Zeynalabdin və övladları gedərdilər. Bu cümləyə qabaqcıl Avropa dünyagörüşünə malik olmasına baxmayaraq, onların müsəlman adət-ənənələrinə sadıqlığı şübhəli deyil. Sona Tağıyevanın aktyor H.Xələfova hər hansı rəğbət və ya ondan artıq hisslər bildirməsi inandırıcı görünmür.

O.Bahadırsoy saytda getmiş birinci yazısında "Ərəblinskaya soyadlı bir qız" haqqında bəhs etdiyi təqdirdə, ikinci yazıda öz "evrikası"na o qədər aludə olur ki, artıq belə bir cümlə işlədir: "Bu, həmin Sona Ərəblinskaya deyir ki, 1906-cı ildə Dərbənddə Hüseyn Xələfovun tamaşasına gəlir, ona gül bağışlayır və heyranlığını bildirir. Həmin gündən sonra da Hüseyn Xələfov öz təxəllüsünü afişalarda "Ərəblinski" yazılmasını tələb edir". M.Muradovun "Ərəblinskaya soyadlı bir xanım" adlandırdığı qızı O.Bahadırsoy özünü artıq əminliklə Sona Tağıyeva hesab edir.

Həmçinin öz-özünə zidd olaraq, əvvəldə göstərir ki, H.Ərəblinski öz yeni təxəllüsünü yazdırmağı "xahiş edib", sonra isə deyir ki, "tələb edib".

O.Bahadırsoy yazısının böyük hissəsini H.Z.Tağıyevin H.Ərəblinskiyə qətlinin sifarişçisi olduğunu "sübuta yetirməyə" həsr etmişdir. Məlum olduğu kimi, 1919-cu ildə böyük sənətkar dayısı oğlu tərəfindən öldürülmüşdür. O.Bahadırsoy ucuz sensasiya xatirinə, heç bir sənədli sübuta söykənməyərək, hadisələri sərbəst interpretasiya edərək yazır: "Əlbəttə, bu hadisə (guya S.Tağıyevanın H.Ərəblinskiyə olan münasibəti - F.C.) o dövrdə böyük söz-söhbətə, dedi-qoduya səbəb olur. "Milyonçu Tağıyevin arvadı bir artistlə oynayırdı" deyərək, Dərbənddən Bakıya, Bakıdan Tiflisə qədər şayiələr yayılır. Bu söhbətlər də Tağıyevi hədsiz dərəcədə əsəbiləşdirdiyi üçün Hüseyn Ərəblinskiyə kəskin nifrət bəsləyir və həmişə onu təqib etdirir, gördüyü işlərdə mane olmağa çalışır". Başqa bir yerdə: "...general Ərəblinskiyənin qızı, 73 yaşlı mesənatin gənc və gözəl arvadı Sona Ərəblinskayanın Hüseyn Xələfova olan sevgisi, aktyorun onun şərəfinə "Ərəblinski" təxəllüsünü götürməsi, Tağıyevi

sözün əsl mənasında çilədən çıxarmışdı". Və nəhayət, H.Ərəblinskiyənin qətlinin təfərrüatlarından bəhs edən O.Bahadırsoy yekunlaşdırır: "Azərbaycan mədəniyyəti öz böyük fədaisini itirir. Tağıyev isə çoxdankı arzusuna nail olur".

H.Z.Tağıyevin H.Ərəblinskiyənin qətlilə bağlı əlaqəsinə bir qədər sonra toxunacam, hələlik isə bir məsələyə aydınlıq gətirilməsini vacib sayıram. O.Bahadırsoy yazır ki, guya milyonçu aktyoru həmişə təqib edib, gördüyü işlərə mane olurdu. Bu sözlərin nə qədər boş və iftira olduğunu təsəvvür etmək üçün çox sadə bir məqama diqqət yetirmək bəs edər. H.Z.Tağıyevin sahibi olduğu teatrdə 1906-cı ildən sonra (mən bu tarixi xüsusi olaraq ona görə vurğulayıram ki, O.Bahadırsoy S.Tağıyevanın H.Ərəblinskiyə "rəğbətini" həmin ildən başladığını deyir) oynanılan bəzi tamaşaların afişalarına baxaq: 12 yanvar 1908-ci il - "Leyli və Məcnun" operası (rejissor H.Ərəblinski), 29 oktyabr 1910-cu il - "Otello" tamaşası ("Otello" rolunun ifaçısı və tamaşanın rejissoru H.Ərəblinski), 28 oktyabr 1912-ci il - "Şah Abbas və Xurşidbanu" tamaşası (baş rejissor H.Ərəblinski) və i.a. (bax: Hacı Zeynalabdin Tağıyev. Müəllif heyəti: N.Vəlixanlı, N.Tahirzadə, F.Cabbarov, M.Məmmədov. İstanbul, 2010, səh. 84-85). Sual olunur: H.Ərəblinskiyə nifrət edən, onun sənətinə mane olan H.Z.Tağıyev sənətkara öz teatrında rejissorluq etməyə və rol oynamağa necə icazə verirdi?

Bununla bağlı başqa mühüm məsələ də var: H.Ərəblinski "Nicat" və "Səfa" maarif cəmiyyətlərinin nəzdindəki teatr truppaları ilə yaxından əməkdaşlıq edirdi. H.Z.Tağıyev isə həmin cəmiyyətlərin ən iri ianəçilərindən idi. O.Bahadırsoyun məntiqi ilə çıxış etsək, onda H.Z.Tağıyev burada da H.Ərəblinskiyə mane olmalı idi. Lakin heç bir sübutla bunu təsdiqləmək olmur. Niyə? Çünki o zamankı cəmiyyətdə yayılan şayiələr, aktyorla milyonçunun xanımı arasında macərələr haqqında dedi-qodular nə H.Ərəblinskiyəni, nə də H.Z.Tağıyevi rahatsız etmirdi, hər ikisi bilirdi ki, bunlar mümkün olan deyil. O zamankı dedi-qoduların yolunu bu gün davam etdirənlər isə iki böyük şəxsiyyəti qarşı-qarşıya qoymaqda, özlərini bu yolla məşhurlaşdırmaq niyyətindədirlər.

(ardı gələn
şənbə sayımızda)

Fərhad Cabbarov,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

